

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
У ДРУШТВУ СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Volume CLXVIII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 29

LITERATURE AND LANGUAGE
IN THE SOCIETY OF
SERBIAN LETTERS

Accepted at the IV meeting of the Department of Language and Literature
of 25th April, 2017, on the basis of reviews presented by *Nada Milošević-Djordjević*
and *Milorad Radovanović*, full members of Academy

E d i t o r

Corresponding member
ZLATA BOJOVIĆ

BELGRADE 2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 29

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК У ДРУШТВУ СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ

Примљено на IV скупу Одељења језика и књижевности од 25. IV 2017. године,
на основу реферата академика *Наде Милошевић-Ђорђевић*
и академика *Милорага Радовановића*

У р е д н и к
дописни члан
ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2017

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Лектор
Младенка Савичић

Коректор
Невена Ђурђевић

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж 400 примерака

Штампа
Планета принт

САДРЖАЈ

Предраг Пипер, <i>Поздравна реч: О словесности</i>	9
Злата Бојовић, <i>Књижевности у Друштву српске словесности</i>	11
Zlata Bojović, <i>Literature in the Society of Serbian Letters</i>	29
Александар М. Милановић, <i>Вук Караџић у Друштву српске словесности</i>	31
Aleksandar M. Milanović, <i>Vuk Karadžić and the Society of Serbian Letters</i>	45
Рајна Драгићевић, <i>Улога Друштва српске словесности у развоју српске лексиколошке и лексикографске мисли</i>	47
Rajna Dragičević, <i>The role of the Society of Serbian Letters in the development of Serbian lexicology and lexicography</i>	59
Исидора Бјелаковић, <i>Друштво српске словесности и проблем израде терминологије</i>	61
Isidora Bjelaković, <i>The Society of Serbian Letters and the problem of creating terminology</i>	76
Виктор Савић, <i>Даничићев рад на историји језика у Друштву српске словесности (1857–1861)</i>	77
Viktor Savić, <i>The work of Daničić on the history of language in the Society of Serbian Letters</i>	93
Ана Мацановић, <i>Графијска и орфографска проблематика у Друштву српске словесности</i>	95
Ana Macanović, <i>Alphabet and orthography-related problems in the Serbian Society of Letters</i>	108
Исидора Поповић, <i>Друштво српске словесности и Матица српска</i>	111
Isidora Popović, <i>The Society of Serbian Letters and Matica srpska</i>	122
Љилјана Јухас-Георгиевска, <i>Ђура Даничић и стари српска књижевност</i>	125
Ljiljana Juhas-Georgievska, <i>Đura Daničić and Old Serbian literature</i>	143

Душан Иванић, <i>Ка методологији хуманистичких наука у Друшћу српске словесности</i>	147
Dušan Ivanić, <i>Towards the methodology of human sciences in the Society of Serbian Letters</i>	152
Мирјана Д. Стефановић, <i>Константин Бранковић као саоснивач Друшћва српске словесности</i>	153
Mirjana D. Stefanović, <i>Konstantin Branković als Mitbegründer der Gesellschaft der serbischen Schriftlichkeit</i>	162
Станиша Војиновић, <i>Сима Милутиновић Сарајлија у Друшћу српске словесности</i>	163
Staniša Vojinović, <i>Sima Milutinović Sarajlija and the Society of Serbian Letters</i>	173
Зорица Несторовић, <i>Друшћво српске словесности и развој дисциплина српске науке о књижевности</i>	175
Zorica Nestorović, <i>Society of Serbian Letters and the development of disciplines in Serbian literary science</i>	183
Бранко Р. Златковић, <i>Фолклорни жанрови у казивачко-мемоарској литератури о Првом српском устанку у Гласнику Друшћва српске словесности</i>	185
Branko R. Zlatković, <i>Folklore genres in narrative-memoir literature about the first serbian uprising in the Glasnik of Society of Serbian Letters</i>	195
Војислав П. Јелић, <i>Класична традиција у Гласнику Друшћва српске словесности</i>	197
Vojislav P. Jelić, <i>Classical tradition in the Glasnik of the Society of Serbian Letters</i>	202
Жарко Војновић, <i>Друшћво српске словесности и „књига за народ”</i>	205
Žarko Vojnović, <i>Die Gesellschaft der serbischen Gelehrsamkeit und das Buch für die Menschen</i>	218

КЛАСИЧНА ТРАДИЦИЈА У *ГЛАСНИКУ* ДРУШТВА СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ

ВОЈИСЛАВ П. ЈЕЛИЋ

С а ж е т а к. – Теме из античке књижевности и културе, у ширем смислу речи, које су биле заступљене у *Гласнику* Друштва српске словесности, предмет су овога краткога осврта. Оне се могу сврстати у две целине: теме које су непосредно ослоњене на текстове античких аутора с једне и теме које се посредно јављају као сведочанства о непрекинутом трајању и деловању класичне традиције у српској школи и књизи.

Кључне речи: класична традиција, школа, басна, Доситеј, наравоучење, есеј

Овако насловљено саопштење нужно захтева и додатна објашњења и ограничења која су у оваквим приликама очекивана. Наиме, појмови класична традиција с једне, и часопис *Гласник* Друштва српске словесности, с друге стране, представљају оквир за опсежно и дуготрајно истраживање које би се временом, у непрекинутом трајању, стално допуњавало. Стога је разумљиво што ћемо се у овој прилици ограничити само на неке аспекте у сагледавању класичне традиције у овоме, за историју српске културе, значајном гласилу.

Како појам традиција има свој статички и динамички карактер, држећи на уму управо речено, настојали смо да откријемо ове трагове у радовима оних аутора који су класичну традицију, а то значи теме и мотиве из античке књижевности, језика и културе, преносили у српску књигу и културу. Дакле, нисмо се освртали само на грчке и латинске текстове, било античких, било српских аутора, и њихову презентацију, обично у преводима на српски језик, већ и на њихову стваралачку потку која је испредала оне нити на којима се заснивају и препознају различите појаве истога културнога значаја у разних народа. Прегледности ради покушаћемо да укажемо, макар у кратким освртима, на поменуте токове класичне традиције у *Гласнику* Друштва српске словесности.

У овој прилици, да поновимо, пажњу ћемо усредсредити на поменуто гласило и текстове у њему који су објављени у 19. столећу. Већ при површном листању читалац примећује текстове на класичним језицима:

грчком, латинском, рускословенском. За српску науку и културу, да и у овој прилици подсетимо, рускословенски, али и друге српске редакције заједничког словенског језика, по своме карактеру и значају имају статус класичног језика. Тако, на пример, у *Гласнику* Друштва српске словесности из 1862, налазимо текст на грчком и његов српски превод под насловом: Ἱστορικὸν Κομνῆνου μοναχοῦ καὶ Πρόκλου Μοναχοῦ περὶ διαφορῶν δεσποτῶν τῆς Ἡλείρου καὶ τοῦ τυράννου Θωμᾶ τοῦ δεσπότη καὶ Κομνῆνου τοῦ Πρελούμλου, то есть Повѣсть Комнена монаха и Прокла монаха о различитимъ деспотима Епира, и о тирану Томи деспоту и Комнену и Прелюбу. Уз овај текст налазимо и једну важну белешку која указује на историјат његовога настанка. Белешку доносимо у целини управо због њене важности:

Ову за србску повѣсницу врло важну грчку повѣсть преписао е нашъ познати и заслужни старинарь Стефанъ И. Верковић изъ оригиналногъ и старогъ рукописа, кои се чува у манастиру светогъ Пантелеймона на острову езера Янѣинскомъ, и послао ю нашој правительственој библиотеки. А како е ова повѣсть врло мало позната кодъ наши любителиа историе, и само е еданпутъ печатана год. 1849. у великој збирки грчки лѣтописаца, која е изишла у Бонну, подъ насловомъ: *Corpus Scriptorum historiae byzantinae*, у оддѣлу: *Epirotica*, и то по тексту, кои е погрешкама преписаоца изкваренъ, то е Друштво Србске Словесности нашло за добро, напечатати ю у свомъ Гласнику по верномъ и неизопаченомъ тексту, и додати ю србски преводъ, кои е на позивъ друштва сачинио нѣговъ ред. чланъ г. Свта Аврамовић.¹

Белешка показује, између осталогa, како су се наши старији бринули о свему онеме што представља класичну традицију и њено место у српској науци и култури, једном речју, о књизи и њеноме месту у школи и образовању српскога народа. У настојању да се исправе грешке преписивача грчког оригинала, те да се грчки текст преведе на српски језик, свакако морамо препознавати и оне поступке и захвате који спадају у широку и веома захтевну филолошку дисциплину – текстологију. На овом месту читаоца треба само подсетити на до сада дугу и уобичајену праксу о двојезичним издањима дела античких, хеленских и римских, писаца без којих би било немогуће пратити развојну линију у науци и култури било кога народа. Текст изворника и његов превод, и у овоме случају, указују на старање да се познаје језик са кога се преводи и језик на који се преводи, како је писао и Стерија у својој *Рейџорици*, у одељку који је посветио управо превођењу. На самоме крају поменутога текста

¹ Гласникъ Друштва Србске Словесности, књига XIV, У Београду, у државној штампарији, 1862, стр. 233–281.

читамо име грчкога аутора: Симеонъ Палеологъ у Христа Бога вѣрный самодржаць Грка и Срба.

Други текст на који указујемо у овоме прегледу јесте превод кратке беседе са латинског, из Курција Руфа. Текст је под насловом: Слово Калистена противу Клеона, који е заповедао, да се Александеръ Великій као Богъ почитуе. Изъ К. Руфа. На крају текста стоји име преводиоца И. Захаріевићъ. Како је текст веома кратак, а занимљив, сматрамо да би читаоцима било корисно његово двојезично представљање. (Навести латински текст и његов превод на српски).

Од осталих текстова, махом на латинском језику, који се односе у највећој мери на нововековну српску историју, књигу и културу, поменућемо следеће: Србски историјски споменици Млетачког архива. Скупио и преписао Дръ Јанко Шафарикъ.² Да би читалац разумео зашто наводимо ове податке, морамо рећи да поменути текстови на латинском језику запремају више од две стотине страница. А у *Гласнику* Српског ученог друштва, из године 1889, налази се збирка текстова, претежно на латинском језику, на више од четири стотине страница. А реч је о српским историјским и књижевним споменицима.³ Није мање занимљива ни преписка на латинском језику сачувана у писмима познатих личности из српске историје и културе – Мушицког, Гершића, Витковића, Копитара. У једноме писму, на латинском језику, Гершић Мушицкоме саветује: *conscinde perlectum, idque in minutissima frustra* – поцепай што прочиташ у најмању парчад. Није тешко уочити однос присности који је одувек био одлика писама пријатељских, али и обазривост која чува пријатеља у невољи, како некад, тако и сада.⁴ У богатим и плодним расправама о питањима наставе класичних језика и књижевности у српским средњим школама, пре свега у гимназијама, нарочито се истицао професор Јован Туроман. Поменућемо његову опширну и до појединости зналачки саткану анализу једнога уџбеника латинског језика под насловом: Каква је граматика латинска потребна за наше гимназије? Објавио је два текста под истим насловом, а они запремају сваки по више од шездесетак страница.⁵ Свакако на овоме месту треба поменути и Туроманову беседу коју је говорио на Св. Саву године 1884. у Великој школи, а у *Гласнику* Српскога ученог друштва исте године и објављена.⁶

² Исто, стр. 1–232.

³ Гласник Српског ученог друштва, књ. 67, Београд, 1887, 1–450.

⁴ Извештај Одбору за науке историјске и државне о рукописима што је Ученом друштву на оцену поднео др Ђ. Мушички од др Н. Крстића, Гласник Српскога ученог друштва, књ. 72, Београд, 1891, 106–183.

⁵ Гласник Српског ученог друштва, књ. 70, Београд, 1889, 257–320; Гласник Српског ученог друштва, књ. 75, Београд, 1892, 129–198.

⁶ Исто, књ. 57, 1–37.

На крају овога краткога извештаја да поменемо и текст под насловом Критично житіе баснотворца Езопа и нѣговы басній (превео съ грчкогъ изъ Кораевогъ предговора на Езопове басне бывший саобщтаваюћій членъ Друштва покойный Вукашинъ Радишићъ.⁷

Грчки аутор је познати филолог и књижевни посленик Адамантиос Кораис који је саставио неку врсту кратке историје басне и њенога места у књижевностима, пре свега, европских народа. Вукашин Радишић, преведећи овај спис са грчкога на српски, и сам је коментарисао текст свога предлошка на понеким местима. Али да погледамо најпре како басну дефинише грчки аутор, а у преводу Радишићевог: „Басна є измишлѣніе речій или дѣла людски, коя се односе на безсловесна животна; нѣна є намера и цѣль людскога живота поправка”.⁸

Уз ову дефиницију стоји и белешка која је занимљива са становишта терминологије која се уз басну јавља. Стога ту белешку доносимо у целини:

То єсть права Езопска басна. У којима се радећа, или говорећа лица люди, те нису Езопови, но нѣговы подражача изроди. Изъ овы су се породиле тако зване обичне **Приче** (Contes), а изъ овы опетъ **Басноповедке** (Romanus); еръ **прича** ништа друго нїе, но **дугачка басна**, нит’ **Басноповедка** што друго, до **голема прича**. Коє пакъ басне имаю у себи мртве ствари говореће, оне су посве странне и отуђене одъ Езопове идеє и мнѣнія.⁹

Ако се осврнемо још једном на управо наведену дефиницију басне приметимо да Корај, а можда и Радишић, из басне, оне праве езопске, искључује не само људе и ствари, већ и персонификације, као актере у басни. Знамо, међутим, да су басне Езопове, заправо приче у којима су актери људи, животиње, биљке, па чак и персонификоване појаве, смрт, на пример. У једној таквој басни код Езопа разговарају старац и смрт. Знамо, исто тако, да грчки термин мит једноставно означава причу уопште, без обзира који су њени актери. Можда управо у тој чињеници треба видети и извор овим разноврсним терминима којима се служи Корај када жели да обележи различите типове басана, односно прича. Разлике се своде, осим на актере, и на саму дужину, односно краткоћу приче. Ако овоме додамо и приче о животињама, које су везане за басне, али жанровски су издвојене и самосталне, онда увиђамо колико је сложена проблематика овога жанра који спада међу најстарије приповедне облике у књижевностима многих народа, не само европских. Не заборавимо на Индију као вероватну прапостојбину басне с једне стране, и везу басне за усмену традицију и живу реч која је много старија од

⁷ Гласникъ Друштва Србске словесности, св. IV, Београд, 1852, 32–74.

⁸ Исто, 66.

⁹ Исто, бел. 1, 66.

оне позније писане. А то је оно што је заједничко и карактеристично за историју културе свих народа света.

Судећи према тексту грчкога аутора, а у преводу на српски из пера Радишићевог, закључујемо да се из басне развила обична прича, а прича није ништа друго него дугачка басна. Из приче се развила басноповедка (Romanus), тј. голема прича. На основу ових термина закључујемо да је басна по правилу кратка прича, али се из ње развила и прича, односно приповетка, с једне и роман с друге стране, који су по правилу дугачке приче. Басна је измишљена, тј. истиноподобна прича и отуда њена вероватност произлази из краткоће басне. Ево како то Радишић описује:

Друго, веројатност произлази изъ краткости басне. Наравно да лаже онај, кои вели да говоре и раде, као и люди, безразумна животна, но лаже по нужди; ерѣ безъ овога ніе му могуће начинити Басну. Али каква є нужда, увећавати лажѣ, разводећи преко мере речи и дѣла животиня?¹⁰

Надаље читамо да је краткоћа басне условљена и тиме да она представља само једну радњу или мисао, а не многе:

А проста и кратка не може бити басна, ако не представља једну само радњу, или мисао, а не многе; ерѣ и свака басна и једну само намеру има, или једну погрешку или порокѣ исправити, или га предупредити, да и не буде. Єдинцатостѣ ова тако є у басни нужна, како годѣ што є потребна и у Трагедіи и Комедіи; ерѣ и иста беседа басне некако є права драматична беседа.¹¹

Уз наведени текст стоји и белешка да је у Паризу, 23. августа 1810. године, отворено позориште езопске басне у коме су глумци, скривени иза завесе, опонашали гласове животиња које су се појављивале на сцени.

Оно што нам се учинило и посебно занимљивим у расправи о једноставности и краткоћи казивања у басни јесте и одељак који следи: „Одѣ ове простоте и краткости басне зависи и врлостѣ побасне (ἐπιμύθιον). Ова треба да є сразмерна басни, т.е. така, какву свакиј лако може измислити и закључити, чимѣ чує басну”.¹²

Овде морамо застати. Знамо да су езопске басне имале наравоученија која су стајала или на почетку, тј. испред басне, и обележавана су грчким термином проμύθιον (promythion), или на крају басне, и обележавана су грчким термином ἐπιμύθιον (epimythion). А служила су, и то је познато, као регистар беседницима који су басне користили као илустративне примере у својим беседама. Радишић, као што се види из наведенога текста, користи грчки термин ἐπιμύθιον (epimythion) и

¹⁰ Исто, 68.

¹¹ Исто, 68–69.

¹² Исто, 69.

преводи га термином *ѿобасна* да њиме означи *наравоученије уз басну*. И не само то. Чини нам се да Радишић сугерише још и нешто другачију употребу и значење термина *ѿобасна*. Да се у то уверимо нужно је да читаоцу предочимо и текст белешке која се односи на горепоменуту дефиницију *ѿобасне*. Ову кратку белешку наводимо у целини: „Чуемъ, где Корай изъ покоя вечности за ово правило довикуе: Нека е мудроме Србину и старини Доситею просто, не слушати ме, кадъ уме разводити онаке побасне!”¹³

У наведеној белешци, чини нам се, кључне су речи *разводийѿи онаке ѿобасне*. Да ли термин *разводийѿи* означава поступак реторске амплификације, тј. вештину проширивања текста каква је позната још у античкој реторици? Ако узмемо у обзир да у руском језику глагол *разводиться* има значење *расѿављайѿи се; намножиѿи се*, онда бисмо могли доста поуздано тврдити да је Радишићев термин *разводийѿи* у српском језику настао према наведеном глаголу из руског. Отуда смо уверени да је одговор на горе постављено питање потврдан па нам се уверљивим чини запажање да је ова белешка кључна за разумевање оних Доситејевих састава које је он обележио термином *наравоученија*. А то су заправо есеји за које је Доситеј као теме узимао управо *наравоученија* из различитих басана. А ови Доситејеви састави, под именом *наравоученија*, знамо да су настајали управо техником реторске амплификације. Није потребно и посебно наглашавати да термин амплификација у својој основи има управо значење *намножиѿи се* као и наведени руски глагол. Да укратко поновимо. У *Гласнику Друиѿива срѿске словесносѿи*, овом веома важном гласилу за српску науку и културу, класична традиција читава се у многим правцима њенога посреднога или непосреднога деловања.

Vojislav P. Jelić

CLASSICAL TRADITION IN THE *GLASNIK* OF THE SOCIETY OF SERBIAN LETTERS

S u m m a r y

Classical tradition in the *Glasnik* of Society of Serbian Letters takes a significant place in this periodical, important both for Serbian books and culture. The texts of ancient authors, both Greek and Roman, were translated and commented on, but also served as a reliable support in shaping and

¹³ Исто, бел. 2, 69.

constructing the linguistic artistic treasure on native Serbian language. For the needs of Serbian science and culture, for schools and books, it was necessary to build an adequate terminology in order to connect with the antique from one side, and classical heritage from the other. One of such terms is *pobasna* as a designation of the story's moral, more specifically the one coming after a fable. Dositej's paper entitled *naravoucenija* is actually consisted of essays and therefore our fabulist was rightfully labeled as the first writer of essays in Serbian literature. Furthermore, the term *pobasna* additionally supports this statement.